

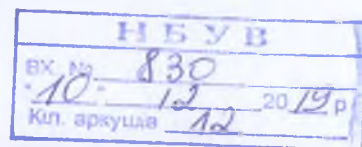
ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Ковальської Лесі Андріївни
*«Документально-інформаційні ресурси
радянського руху Опору в Україні (1941-1944 рр.)»*,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 27.00.02 - документознавство, архівознавство
27 - соціальні комунікації

Упродовж багатьох десятиліть партизанський і підпільний рух трактувався радянською історіографією як один з визначальних чинників перемоги СРСР у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. Цій темі присвячений величезний масив дослідницької, публіцистичної, мемуарної літератури, документальних публікацій, художніх творів. Історико-джерельна база теми використовувалися вибірково з метою надмірної ідеологізації, героїзації і гіперболізації діяльності партизанів і підпільників, піднесення керівної ролі Комуністичної партії. Водночас під впливом офіційної пропаганди науковці уникали висвітлення тінювих сторін цього неоднозначного явища.

Демократизація суспільного життя, розширення доступу до масивів ретроспективної інформації, включаючи й закрити, а також об'єктивні зміни теоретико-методологічного спрямування розвитку науки в незалежній Україні стимулюють переосмислення подій радянської історії, актуалізують необхідність залучення комплексу документальних ресурсів, в яких зафіксовано історичну інформацію, здатну забезпечити об'єктивне висвітлення нашої непростой історичної минувшини.

Поява дисертаційної роботи Ковальської Л.А. детермінована іманентною потребою подальшого вивчення історико-документознавчих, архівознавчих, соціально-комунікаційних аспектів важливої наукової проблеми. Її дослідження актуалізується низкою поважних факторів. По-перше, йдеться про таке складне і багатовимірне явище, як радянський рух Опору у роки Другої світової війни на території України. По-друге, досліджуються документально-інформаційні ресурси висвітлення теми, яка

піддавалася тривалій ідеологічній ангажованості, надмірній глорифікації, фактичній міфологізації, а останні десятиліття відсунута на маргінес українського історіографічного процесу і суспільного інтересу. По-третє, своїм головним підсумком дана робота відкриває нові можливості застосування теоретико-методологічного інструментарію наукової верифікації військових, соціальних, політичних, моральних аспектів радянського партизанського і підпільного руху в УРСР.

На нашу думку, *тема дисертації* сформульована відповідно до об'єкту і предмету дослідження, акцентуючи увагу на документально-інформаційних ресурсах радянського руху Опору, найбільш масового, але не єдиного на тогочасних теренах України.

Дисертантка чітко й коректно визначила *мету роботи*, яка полягала у тому, щоб враховуючи досягнення історичної науки і проблемно-тематичної історіографії в межах новітньої методології, дослідити тематичні документально-інформаційні ресурси, провести їх аналіз, з'ясувати зовнішні і внутрішні елементи й характеристики, виявити особливості, ефективність дослідницьких результатів (с. 27).

Із сформульованих теми й мети роботи авторка органічно виводить *дослідницькі завдання*, для розв'язання яких активно застосовує загальнонаукові, історичні, історико-документознавчі, архівознавчі, джерелознавчі методи. Це дозволило реалізувати науковий пошук з вивчення документально-інформаційних ресурсів, узагальнити отримані знання і сформулювати власні самостійні висновки за темою дисертації.

Об'єктом дослідження визначено документально-інформаційні ресурси (с. 28), а *предметом* – створення та функціонування документів радянського руху Опору на українських землях; їх інформаційно-комунікаційні особливості, зовнішні й внутрішні характеристики, загальні риси і особливості, актуальне й потенційне дослідницьке значення (с. 28).

У роботі визначено *хронологічні межі* дослідження, що дозволяє простежити процес формування документальних ресурсів, їх функціонування

та подальше зберігання і вивчення на сучасних теоретико-методологічних засадах. До джерельної бази дослідження проблеми віднесено різні за своїм призначенням, авторством, змістом, типом, видом документи, представлені насамперед в Національному архівному фонді України, музейних колекціях й бібліотечних зібраннях, актуалізовані у дослідницьких працях.

Наукова новизна проведеного дисертаційного дослідження Ковальської Л.А. полягає в послідовному і обґрунтованому доведенні доцільності перегляду теми дослідження, посиляючись на комплексне вивчення документно-інформаційних ресурсів. Опрацювання залучених у роботі документів дозволяє збагатити новими знаннями історичне документознавство й архівознавство, визначити специфіку документних соціальних комунікацій, відкриває оптимістичну перспективу подальших досліджень з метою встановлення інформаційного наповнення теми радянського періоду історії.

Історико-документознавча парадигма дослідження радянського руху Опору дозволила дисертантці обґрунтувати методологічний інструментарій студіювання теми, через застосування загальних філософських, історичних, спеціальних, соціокомунікаційних методів вивчення документально-інформаційних ресурсів. Авторкою розглянуто процес реалізування документів управлінського характеру в умовах воєнних дій та створення надзвичайних органів управління партизанським та підпільним рухом, мотивоване необхідністю поєднання владних повноважень державних органів та мобілізації ресурсів. З метою виявлення інформаційного потенціалу проведено класифікування різних видів документів партизансько-підпільного руху, що дозволило повніше розкрити інформаційно-комунікаційний потенціал тематичних документальних ресурсів.

Окрема увага у роботі зосереджена на вивченні специфіки документа як феномена часу й реального об'єкта пізнання, встановленні значення документально-інформаційних ресурсів як джерел інформації для розкриття

системи людської поведінки у складних умовах війни. Залучення і вивчення інформації документів дозволило реалізувати документальну реконструкцію соціально-ієрархічного конструкту та інформаційно-комунікаційних зв'язків радянського руху Опору.

Схвальним є використання у роботі над темою не лише документів офіційного характеру, а й матеріалів особового походження як рефлексії на соціокультурне середовище в їх видовому розмаїтті. А також аудіовізуальних документів як ілюстративного свідчення подій минулого і поєднання інформації документальних ресурсів різних видів. Вираження їх текстологічної, візуальної інформативності, ретроспективних комунікаційних властивостей між минулим і сучасністю сприяло формуванню цілісної картини минулого.

Авторка також зробила спробу проаналізувати науковий доробок попередників у дослідженні теми освоєння інформаційних ресурсів Другої світової війни, теоретичних праць з історичного документознавства й архівознавства, що дозволило узагальнити відомості управлінської документації, матеріалів особового походження, аудіовізуальних документів, визначити перспективні напрями дискусійних проблем минулого (с. 31-32).

Практичне значення проведеного дослідження полягає у використанні його результатів при підготовці навчальних курсів «Джерела документознавчих досліджень», «Інформаційно-аналітична діяльність», «Архівознавство», «Документні ресурси» у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса, а також впроваджено при виконанні низки науково-дослідних тем. Висновки автора мають перспективи застосування в едиційно-археографічній практиці, експозиційній діяльності музейних установ, екскурсійній та просвітницькій діяльності (с. 33).

Основні положення дисертаційного дослідження пройшли ґрунтовну *апробацію*, результатами якої стали самостійні наукові праці у вигляді монографій, 25 статей у наукових фахових виданнях України, 3 публікацій у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, 4 статей у

зарубіжних виданнях, 13 публікаціях апробаційного характеру, 7 працях, що додатково відображають результати дослідження (с. 35-36). Загалом тематичний науковий доробок авторки складає 54 наукові праці.

Структура дисертаційної роботи Ковальської Л.А. зумовлена метою, завданнями, змістовою частиною та методологічною базою дослідження. Вона складається зі вступу, п'яти розділів (вісімнадцяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (1 683 назви), що засвідчує ґрунтовність й різноманітність ретельно опрацьованої здобувачем джерельної бази, низки додатків. Основний зміст викладено на 370 сторінках, загальний обсяг дисертаційної роботи 597 сторінок, що відповідає вимогам щодо подання результатів докторських досліджень.

У *першому розділі* дисертації «Стан наукового розроблення та джерельна база теми» висвітлено рівень наукового освоєння історичних документів як джерела інформації, аргументовано залучення основних документальних комплексів Національного архівного фонду України, обґрунтовано теоретико-методологічні засади тематичного дослідження (с. 37-93). Значна увага у розділі приділена вивченню питань основних напрямів руху Опору – радянського, українського, зарубіжного. Справедливо зауважено, що ця тема була ідеологічно вмотивованою, перебувала у центрі уваги дослідників радянського періоду, але документально-інформаційна складова досліджень не завжди відображала весь комплекс документів, відчутними були тематичні гіперболізації, ідеологічний вплив на творення нових міфологем і формування образів героя/ворога у тогочасному суспільстві. Такий підхід залучення документів до наукових розвідок сформував наступні викривлення та концептуальні перегини у висвітленні подій руху Опору в роки Другої світової війни на території України. Авторка зауважує, що з початком нового етапу розвитку української науки кінця ХХ століття, більше уваги зосереджується на вивченні тематичних документальних комплексів, намаганні розкрити замовчувані раніше факти, процеси радянського періоду історії України

тощо. Поступово в умовах відкриття доступу до архівних документів та встановлення їх інформативності починає складатися інший дискурс наративу Другої світової війни і руху Опору як її складової.

У другому підрозділі охарактеризовано джерельну базу дослідження в умовах доступності комплексу документів архівів, музеїв та можливостей залучення документів інших країн-учасниць Світової війни. Комплекс документальних ресурсів теми дослідження запропоновано класифікувати на окремі види за специфікою їх створення й матеріального носія, техніко-технологічними особливостями фіксації інформації, за походженням документа. Окрему увагу у роботі приділено методології вивчення документа як джерела інформації, що передбачає залучення широкого методологічного інструментарію. Комплекс принципів та методів роботи з документами, задля виявлення їх інформаційного потенціалу і впровадження у науковий обіг, чітко визначено, обґрунтовано необхідність застосування в межах роботи з конкретним видом документів чи вивчення проблеми загалом. У третьому підрозділі наведено термінологічне роз'яснення дискусійних понять визначеної теми, що дозволяє уникнути упередженості та двозначностей у трактуванні досліджуваної проблеми.

Розділ другий «Документальна парадигма радянського руху Опору» розкриває специфіку науково-теоретичного вивчення закономірностей створення документа, його специфіки як соціокультурного феномену, визначення природи документальної інформації (с. 94-154). У підрозділах виділено видові особливості і обґрунтовано необхідність класифікування документів, розкрито їх інформаційні можливості та комунікаційні властивості. Приділяючи багато уваги висвітленню специфіки документа, авторка зазначає об'єктивний факт його існування і необхідність незаангажованого висвітлення інформації. Так, у роботі встановлено, що документ є феноменом часу і реальним об'єктом пізнання, він існує незалежно від мети і завдань дослідження. Інформація, зафіксована у документі будь-яким способом, відображає дійсність, розвиток подій і явищ,

позначає комунікаційну складову інформаційного обміну. Таким чином можна простежити перехід від документа як феномена часу до ресурсу інформації, який супроводжують уже відомості про реалізацію документа і зв'язки з іншими носіями інформації.

У *третьому розділі* «Особливості управлінської документації» зосереджено увагу на висвітленні процесів створення і впровадження документально-інформаційних ресурсів управлінського характеру (с. 155-250). Саме вони становлять найбільш представлену групу архівних документів, оскільки відображають діяльність органів влади і є обов'язковою для зберігання. Управлінська документація, залучена до наукового пошуку, логічно структурована авторкою на організаційно-розпорядчу, планово-облікову, контрольну-звітну групи документації, що відображає характерні напрями роботи радянської системи управління, специфіку їх повноважень та вплив на розвиток подій у суспільстві в умовах окупації. Запропонована класифікація дозволяє простежити систему ієрархії й організації влади того часу, функціонування партизансько-підпільних формувань та їх підпорядкування, встановити особливості реалізації функцій управління в умовах війни і окупації.

У *четвертому розділі* «Об'єктивна нарація й авторська рефлексія в документах особового походження» простежено специфіку змістового потенціалу документально-інформаційних ресурсів з яскраво вираженою комунікаційною спрямованістю та рефлексією на тогочасні соціокультурні виклики (с. 251-301). Документи особового походження у висвітленні комплексу документальних ресурсів конкретного дослідження дозволяють виявити особисту інформацію, міркування, суб'єктивне бачення життя, простежити власні почуття та перцепцію подій в умовах війни. Незважаючи на суб'єктивність інформації такого виду документально-інформаційних ресурсів, їх залучення до наукового обігу є виправданим та необхідним сьогодні, особливо в межах висвітлення загальновідомих фактів і подій минулого з погляду учасника/очевидця. Авторка намагається критично

висвітлити інформаційну цінність таких джерел документальної інформації, вказуючи на необхідність враховувати їх емоційність, особливості авторства, замовність та цензурування. Такі документи, особливо мемуари/спогади, які в радянський період пройшли літературне опрацювання і публікацію, крім самої інформації з відображеною реальністю несуть в собі ще й відбиток епохи радянської системи впливу на сприйняття подій минулого через формування міфологем і узагальнення фактів. Дисертантка справедливо виокремлює радянську спрямованість на формування загального подвигу, вказуючи, що сьогодні ми намагаємося побачити в процесах минулого людину – учасника/очевидця з його сприйняттям дійсності. Тому використання таких документів у дослідженнях є виправданим і подекуди необхідним.

У *п'ятому розділі* дисертаційної роботи розглянуто специфіку збереження та трансляції інформації аудіовізуальних документальних ресурсів (с. 302-362). Цю групу інформаційних ресурсів представлено кінофотофонодокументами, які мали особливу популярність на час їх створення, відображали техніко-технологічні можливості фіксації і збереження інформації, часто використовувалися для формування у суспільстві картини дійсності. Встановлено, що специфічною властивістю такого документального контенту історичних свідчень є можливість подавати історичні події у вигляді статичних та динамічних зорових образів дійсності. Одночасно авторка зазначає, що, враховуючи специфіку створення і збереження аудіовізуальних документів, їх дослідження вимагає встановлення автентичності, оригінальності, достовірності інформації, виявлення змістової домінанти, механізму й дієвості. Незважаючи на ідеологічну цензуру інформації цього виду, можливу постановочність кадру й бажання сформувати прикрашену картину побутування, залучення інформації таких ресурсів є виправданим та необхідним відносно подій минулого за умови проведення комплексного аналізу і зіставлення свідчень різних джерел інформації.

Слід відзначити слушність *висновків* дисертантки, які показують комплексну дослідницьку роботу з вивчення документально-інформаційних ресурсів та їх значення у перегляді теми минулого (с. 363–370). Зроблені узагальнення підтверджують необхідність вивчення інформаційного потенціалу документів, які втратили свою чинність, але зберегли свій інформаційний потенціал. Прикінцеві висновки відображають єдність структури дисертаційної роботи, подають узагальнене бачення сформульованої проблеми, підтверджують досягнення мети, показують перспективи подальшого вивчення теми в межах історичного документознавства й архівознавства.

Таким чином, дисертаційне дослідження засвідчує високу професійність у проведенні наукового виявлення та опрацювання документів, оригінальність мислення, інформаційно-аналітичні здібності, демонструє здатність узагальнювати та систематизувати отриману інформацію, робити самостійні висновки та пропозиції. Слід відзначити повну відповідність змісту розділів і висновків дисертації відображених у структурі та наповненні автореферату.

Основні положення роботи переконують, що здобувач Ковальська Л.А. гідно представила отримані результати, спрямовані на вирішення проблеми, визначеної дослідницькими завданнями. Зміст дисертаційної роботи відповідає паспорту спеціальності 27.00.02 – документознавство, архівознавство.

Разом з тим детальне ознайомлення з текстом дисертації показує наявність у ньому певних недоліків та дискусійних моментів, що спонукає рецензента висловити деякі зауваження, міркування та побажання.

Дисертант є відомим дослідником джерел з історії партизанського і підпільного руху в Україні часів Великої вітчизняної війни 1941-1945 років. Останнім часом ці джерелознавчі напрацювання трансформувалися в історико-документознавче дослідження. І це зрозуміло з огляду на близькість предметної сфери дослідження. Кваліфікуючи тепер діяльність партизан і

підпільників як радянський рух Опору, авторка мала б виразно пояснити чи синонімічні ці поняття. Якщо це не тривіальна зміна назви, то які якісні відмінності набувають тематичні документно-інформаційні ресурси саме в контексті історико-документознавчих досліджень. Потребує пояснення й відмова у дисертації, на відміну від монографії, від написання терміну «рух Опору» з великої літери. На наш погляд, це питання не орфографічне, а сутнісне.

У цьому контексті постає ще одне нез'ясоване питання. У дисертації радянський рух Опору подається як складова частина європейського руху Опору. Однак партизанський і підпільний рух авторка ділить на радянський, український і зарубіжний. Важливо дослідити настільки наявні документальні комплекси дозволяють кваліфікувати його як, не просто антиокупаційний, а й антифашистський, антинацистський рух.

Слід відзначити, що дисертантка у параграфі присвяченому теоретико-методологічним проблемам приділила значну увагу тлумаченню понятійно-категоріального апарату дослідження. Однак частина використаних термінів, на наш погляд, потребують уточнення чи носять дискусійний характер. Так, у роботі проаналізовано специфіку документа як джерела інформації, наведено дефініцію «документально-інформаційні ресурси» з визначенням особливостей окремих їх видів. Разом з тим, розвиток наукового напрямку історичного документознавства і перегляд проблемних питань минулого через вивчення джерел інформації потребує розмежування понять «документ» і «документально-інформаційний ресурс». Дисертантці варто подати концептуальне бачення цих двох понять, важливих для подальшого розвитку історичного документознавства. Часто вживається термін «документальна інформація», хоч більш точним буде «документна інформація». Не розрізняються поняття «комплекс документів» і «корпус документів». Під останнім, як правило, розуміють масив документів одного фондоутворювача. Наприклад, Архів Коша Запорозької Січі.

Хронологічні межі дослідження позначені чіткими маркерами: нижня - початок німецько-радянської війни червень 1941 р. і верхня - розформування Українського штабу партизанського руху у грудні 1944 р. Однак такі історичні рамки цілком прийнятні лише для студій з історії тогочасного партизанського і підпільного руху. При документознавчому дослідженні слід брати до уваги, що процес формування тематичних історичних джерел не завершився з припиненням функціонування УЦШПР. У 1945 і наступні роки ці документи збирали і продукували Комісія з історії Вітчизняної війни АН УРСР, Комісія у справах колишніх партизан при Президії Верховної Ради УРСР, комісії при ЦК і обкомах Компартії України. Тільки у липні 1949 р. була завершено складання картотеки та особового складу партизанських формувань. Але й у подальшому документувалося визнання нових партизанських загонів і підпільних груп, а дещо рідше позбавлення цього статусу.

На наш погляд, більш аналітичними мали б бути матеріали історіографічний блоку. Очевидно, авторка не вважала за потрібне зосереджуватися на велетенській радянській історіографії теми. І значною мірою це виправдано. Однак насамперед слід проаналізувати праці українських і зарубіжних дослідників не просто з історії радянського руху Опору, а тематично близькі до поданої роботи, тобто виконані в документознавчому жанрі. На жаль, дисертантка вдалася до розлогого огляду опублікованих збірників документів, мемуарів, листування, більш властивого для джерелознавчого підрозділу.

В мовах розвитку інформаційного суспільства відбувається динамічне формування комунікаційного середовища і збільшення вагомості інститутів соціальної пам'яті. Одним з найважливіших її ресурсів виступає архівно-документна інформація. Дисертантка опрацювала найбільш тематично репрезентативні фонди вітчизняних архівних установ. Останніми роками більшості дослідників ставлять на карб відсутність матеріалів зарубіжних архівів. Причини цього очевидні – політичні, матеріальні, мовні тощо.

Очевидно, вони стали перепоною й для даного здобувача. І все ж інформатизація архівної справи, потужна електронно-довідкова база дає можливість визначити перспективні напрямки наукового пошуку тематичних документів в архівосховищах інших країн.

У третьому розділі при аналізі документів авторка нерідко вдається до викладу наявної в них інформації, відходячи від характеристик атрибутивності, функціональності, комунікаційності. Щоправда, великі і цікаві обсяги зафіксованої в документах інформації спонукають до нарративізації тексту. Чого слід уникати у документознавчих працях.

Висловлені зауваження та міркування не змінюють позитивної думки щодо проведеного дисертаційне дослідження, не применшують наукової цінності, теоретичної і практичної значущості його результатів. А відтак й дозволяють стверджувати, що дисертаційне дослідження Ковальської Лесі Андріївни «Документально-інформаційні ресурси радянського руху Опору в Україні (1941-1944 рр.)» за рівнем наукового викладу, глибиною опрацювання поставленої проблеми, обґрунтованістю головних положень і висновків, наявністю наукової та практичної цінності відповідає вимогам до дисертаційних досліджень, визначених п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.02—документознавство, архівознавство.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту історії України НАН України

Р.Я. Пиріг

